

- половини XVII – XVII століть / Смолій В.А. (гол. ред.), Попович М.В., Сас П.М., Матях В.М. та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – С. 775.
- 10 Голубев С.Т. Объяснительные параграфы из истории Западнорусской Церкви / С.Т. Голубев // Труды Киевской духовной академии. – 1906. – Кн. 12. – Киев : Тип. И.И. Горбунова, 1906. – С. 29. <http://nasledie.enip.ras.ru/ras/view/publication/browser.html?clear=true&perspective=popup&id=42084800>.
- 11 Гугул І.І. Євангеліє села Мартинівка Бучацького району як історичне джерело / І.І.Гугул. – <http://forum.svitanok.te.ua/viewtopic.php?f=8&t=340&p=524>.
- 12 Історія української культури... – С. 795.
- 13 Запаско Я., Ісаєвич Я. Каталог стародруків...
- 14 Там само.
- 15 Огієнко І.І. Історія українського друкарства. – К.: Либідь, 1994. – 448 с. – <http://izbornyk.org.ua/ohdruk/ohd08.htm>.
- 16 Голубев С.Т. Объяснительные параграфы... – С. 37.
- 17 Там само.
- 18 Архив Юго-Западной России. – Часть первая. – Т. XII – К., 1904. – 750 с. – С. 415.
- 19 Там само. – С.299.
- 20 Голубев С.Т. Объяснительные параграфы... – С. 38.

SUMMARY

Olga Brel,

Yanina Didenko

GOSPELS OF EARLY-NEW TIME FROM THE OF MUSEUM OF B.KHMELNYTSKY OF THE NATIONAL HISTORICAL CULTURAL RESERVE “CHYGYRYN”

Old-printing publications are valuable sights of history and culture of Ukraine. The article is devoted by the archaeological analysis Gospels of early-new time. These books are preserved in collection of museum of the National historical cultural reserve “Chygyryn”.

Тетяна Богуш

АВТОРСЬКІ ПАМ'ЯТКИ САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА В ЗІБРАННІ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО – ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА “ПЕРЕЯСЛАВ”

Пропонована публікація є продовженням роботи з вивчення матеріалів іконописної колекції НІЕЗ “Переяслав”. Для введення до наукового обігу пропонуються невідомі широкому загалу авторські пам'ятки сакрального мистецтва Лівобережної Наддніпрянщини XIX- XX ст.

Ключові слова: іконопис, ікона, святий, іконописна колекція, пам'ятка, Божа Мати Козельщанська, облікова документація, іконописець, живопис, народний майстер.

Із відродженням української державності значно зросла кількість досліджень, присвячених іконопису різних регіонів України, що свідчить про актуальність цієї теми. За останнє десятиліття помітні зміни у напрямках досліджень іконопису. Сьогодні значно більше уваги приділяється іконопису XIX ст., причому народному, а не лише професійним роботам, виконаних в церковних майстернях.

Виходячи з актуальності теми, метою цієї статті є введення до наукового обігу авторських пам'яток сакрального мистецтва в зібранні НІЕЗ “Переяслав”. Сформульована мета зумовлює необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань: виявлення і аналіз авторських пам'яток сакрального мистецтва XIX–XX ст. в зібранні НІЕЗ “Переяслав”; виокремлення специфічних рис, характерних для кожної з авторських пам'яток, та загальних, що є характерними для іконопису регіону Лівобережної Середньої Наддніпрянщини XIX ст.

Традиція іконописання ще з перших століть поширення християнства забороняла ставити авторські підписи на пам'ятках сакрального призначення, незалежно від техніки їх створення (фрески, живопис, різьблення, вишивка, скульптура, литво, штампування по металу).

Серед понад тисячі ікон в іконописній колекції Національного історико-етнографічного заповідника “Переяслав” (далі – НІЕЗ “Переяслав”) авторські пам'ятки становлять незначну частку. Ікони XIX ст. були зібрані музейними працівниками під час етнографічних експедицій в середині 50-х років XX ст. Ікони, які надходили до переяславського музею з середини XX ст., в основному, проходили лише фондову інвентаризацію. Поза межами наукового вивчення науковцями заповідника залишалось встановлення повної атрибуції (походження, датування, місце створення та побутування) ікон. Тому багато ікон потребують додаткового вивчення.

Інформація про авторські пам'ятки сакрального мистецтва XIX–XX ст. в зібранні НІЕЗ “Переяслав” неоднорідна. Тому для зручності аналізу та сприйняття інформації пам'ятки класифіковано на окремі групи:

1. Пам'ятки з написом, що містить прізвище автора.
2. Пам'ятки, авторство яких встановлене за даними фондового обліку.

Ікона (облікові позначення: ПХІМ, КН 2656, інв. №4573, розмір 28x36 см) з написом (Рис. 1), в якому вказаний автор, надійшла до музею в 1961 р. Для розпису використані олійні фарби по левкасу, ікона виготовлена на досить товстій, монолітній, масивній, грубо обробленій дошці з двома фі-

Рис. 1. Ікона. Св. Єфрем Переяславський.
Автор І. Падалка.

гурно вирізаними шпугами. До цього часу ікона не має повної атрибуції. У фондових облікових документах відсутня назва ікони. Опис в обліковій документації¹ зроблений не компетентно (“На іконі зображен старик, правая рука поднята с фигурно изогнутыми пальцами...”) та повністю переписаний напис на звороті. Стан живописного шару на іконі місцями взагалі відсутній (обсипався разом з левкасом), є вибілені місця (сліди дії вологи). Через ці втрати прочитати напис на лицевій стороні ікони, розміщений півколом над головою святого, майже неможливо. Напис складався із кількох слів, але не всі слова можна прочитати.

Перше слово взагалі не читається, навіть кількість букв в ньому. Чітко читається останнє слово – “Переяславський”. А от залишки напису від слова, що написано перед “Переяславський”, точніше, окремі його букви та прочерки букв, дають змогу здогадатися і прочитати слово “Єфрем”. Можливо, при проведенні спеціалістами реставраційних робіт напис на іконі з іменем святого єпископа буде точно встановлений. І все ж автор публікації, враховуючи такі факти, як зображення святого в єпископському облаченні та залишки напису, вважають, що на іконі зображено Переяславського єпископа Єфрема. Ікона містить на зворотній стороні цінний напис інформативного характеру (Рис.2) (російською мовою XIX ст.): “Сделана сия икона переяславскому мещанину Тимофею Бутнику в 1872 году месяца июля в 13 день. Писана живописцем Иваном Падалкою”. Напис на іконі виконаний продумано. Для цього в центрі дошки на зворотній стороні (Рис.2-А) зроблена світло-зелена рамка, обведена вузькою оранжевою смужкою. Букви написані чітко, каліграфічно. З напису ми дізнаємось ім’я та прізвище

замовника ікони, переяславського жителя-“мещанина”, рік, число і день створення ікони. Автор ікони називає себе “живописцем”, можливо, він писав не лише ікони, а й інші художні твори. Враховуючи той факт, що в більшості авторів ікон залишались не-

відомими, напис на звороті ікони дозволяє зачислити автора до майстрів народного живопису. А от місце виготовлення ікони і, відповідно, точне місце проживання автора за цим написом встановити неможливо. Автор напису чітко вказав, що ікона виготовлена на замовлення, але вважати його жителем міста Переяслава напис не дає підстави. З напису можна зробити лише припущення, де майстер міг жити чи працювати. Це повіті колишньої Полтавської губернії XIX ст., що межували між собою, – Переяславський і Золотоніський (невеликий регіон Лівобережної Наддніпрянщини). В селах обох повітів прізвище “Падалка”

зустрічається часто. Відоме прізвище художника-бойчукіста І.І. Падалки із с. Жорнокльови, Золотоніського повіту (1894 – 1937). Можливо, в цьому селі, яке територіально знаходиться недалеко від Переяслава, і була виготовлена ікона. Але це лише припущення, яке потребує більш детального вивчення. Загальне враження від зображення на іконі, що його писали різні

Рис.2. Напис на іконі. 1873 р.

Рис.2-А. Напис 1873 р. Автор І. Падалка.

*Рис.3. Ікона. Одигітрія.
Автор М. Трястовський.*

особи. Зображення святого в повному єпископському облаченні має правильні пропорції, ретельно виписані обличчя, деталі одягу. Водночас зображений аналог наче написаний іншою особою: недотримані пропорції в перспективі, стіл з книгою (Євангелієм) та покриття на ньому перекошені в одну сторону, нахилені так, ніби зараз впадуть. В практиці іконописних майстерень часто майстер писав зображення святих, а учні писали деталі. Можливо, це приклад такої роботи.

Треба зазначити, що ікона із зображенням церковного діяча XII ст. не є типовою для домашнього олтаря українців Середньої Наддніпрянщини

XIX ст. До нього замовляли ікони з іншими сюжетами (Божа Мати, Ісус Христос, свв. Миколай, Михаїл, Юрій-змієборець, Варвара, Параскева, Харлампій і Власій, та ін.). Тому можна зробити припущення, що, замовивши ікону, переяславський міщанин Т. Бутник мав намір її подарувати чи пожертвувати для церкви (за даними фондового обліку ікона взята із церкви с. Борисівка - нині мікрорайон м. Переяслав-Хмельницького). Отже, напис містить різноманітну інформацію і дозволяє зробити певні висновки. По-перше: підтверджується факт, що ікони виготовляли на замовлення. По-друге: ікона за своїм сюжетом не є типовою для домашнього олтаря. По-третє: за допомогою напису маємо змогу доповнити прізвище живописця до майстрів народного живопису XIX ст.

В іконописній колекції НІЕЗ "Переяслав" є ікони, на яких відсутній авторський підпис. Прізвища авторів ікон, відомі з облікової документації: Макар Васильович Трястовський, Василь Корнійович Руденко, Панас Миколайович Ярмоленко. Кількість ікон в зібранні НІЕЗ "Переяслав", виконаних цими майстрами, різна, як різні і сюжети та манера кожного живописця. Про автора

ікони (Рис.3) в обліковій документації зазначено: “Ікону писав місцевий художник – богомаз Маркар Трястовський”². Не виключено, що в зібранні НІЕЗ “Переяслав” ще є ікони цього майстра. Не завжди при передачі ікони до музею власники могли надати інформацію про те де, ким, коли, для кого ікона виготовлена. Ікона надійшла до музею в 1967 році (облікові позначення: ПХІМ, КН 2966, інв. № М-6, розмір 35x26,5), виконана олійними фарбами, на дошці, має значні втрати живописного шару. Сюжет ікони належить до одного з найпоширеніших типів зображення Божої Матері – Одигітрії. Ікона виконана в традиційній манері народних

Рис.4. Ікона. Козельщанська Мати Божа.
Автор В. Руденко.

майстрів кінця ХІХ ст. Її можна характеризувати як “хатню”, з традиційним елементом прикрашання ікони – вгорі по кутах букети квітів.

В кінці 80-х років ХХ ст. до музею була передана група ікон, автором яких є відомий переяславський майстер В.К. Руденко, який працював в кінці ХІХ – початку ХХ ст. Про організацію роботи в майстерні В. Руденка є невелике дослідження³. В церквах м. Переяслава-Хмельницького і сьогодні є ікони, написані цим майстром. Перелік робіт народного майстра, що є в іконописній колекції: Божа Мати Козельщанська (КН 17669, І-284), св. Миколай (КН 17670, І-285; КН 17674, І-289), св. Троїця (КН 17671, І-286), св. Устіліан-богоприімець (КН 17672, І-287), свв. мчч. Борис і Гліб (КН 17673, І-288), Божа Мати (КН 17675, І-290), св. вмч. Пантелеймон (КН 17676, І-291). За переліком сюжетів ікон можна зробити висновок, що виготовлялися ікони для домашнього

олтаря, з найбільш шанованими серед місцевих жителів святими. Серед них особливо хотілось відзначити і зупинитись докладно на іконі Божої Матері Козельщанської (Рис.4). Цікавим є походження цього образу в східному православ'ї. Ікона, яка отримала на теренах Російської імперії в кінці XIX ст. назву "Козельщанська", або "Невичерпна благодать", є італійського походження. На ній зображена Божа Мати, в якій на колінах лежить Предвічне Дитя з хрестом в руці. Справа від Діви Марії зображені чаша і ложечка. Ікону з таким зображенням привезла до Росії з Італії одна із фрейлін імператриці Єлизавети Петрівни, яка за походженням була італійкою. Станом на XIX ст., ікона, переходячи в спадок, опинилась в родині графа Капніста, а саме в його маєтку в с. Козельщина Кобелякського повіту Полтавської губернії (нині – Козельщина, селище міського типу Полтавської області, районний центр). Дочка графа Капніста вивихнула ногу з викривленням ступні. Незначне пошкодження обернулось тяжкою хворобою. Ніякі лікарські засоби не могли допомогти хворій дівчині. Графиня зібралась з дочкою Марією їхати в Москву на операцію. Попередньо, порадила їй помолитися перед сімейною іконою і почистити на ній ризу. Взявши ікону, хвора відчула чудесне зцілення. Послідували й інші випадки зцілення після звернення до Козельщанської ікони. З нагоди одужання від тяжкої хвороби дочки в 1882 р. В.І. і С.М. Капністами в графському саду спочатку була облаштована каплиця, а пізніше церква і монастир Різдва Богородиці. Після цього випадку пошанування ікони швидко поширилось по всій території Російської імперії. День святкування цієї ікони – 6 березня, а Тропар, глас 4 починається словами: "Веселися, земле Полтавская і ...", що є одним із підтверджень походження цього Богородичного образу з Полтавщини. Переяслав, як і Козельщина знаходяться на Лівобережжі Наддніпрянщини, на відстані близько 200 км один від одного. Висновок: не випадково місцевий переяславський іконописець відтворив образ Козельщанської Божої Матері, бо слава про нього була поширена відразу після чудесного зцілення. Автор переяславської ікони зберіг основні деталі та риси італійської ікони, при цьому, як і всі народні майстри, вніс і свої характерні особливості та деталі. Перш за все привертають увагу яскраві, насичені кольори пурпурового, вкритого зірками мафорію Богородиці. Автор намалював два великих короноподібних німби над головами Діви Марії і Ісуса Христа. Внизу ікони через всю ширину проходить напис російською мовою з тогочасною орфографією: "изображение Козельщанской иконы божией матери", а над написом розміщена декоративна кривулька з "бовтиками". Напис під зображенням є однією із особливостей робіт цього майстра. На іконі св. Миколая також напис розміщений внизу ікони. Ці елементи ікон переяславського майстра В.К. Руденка відрізняють їх від інших зображень

ікон з подібними сюжетами.

В зібранні НІЕЗ “Переяслав” є роботи художника П.М. Ярмоленка⁴. Він народився і жив на Переяславщині (1886 – 1953). Малював багато робіт різного характеру. Це були портрети на замовлення земляків та родичів, пейзажі, ікони. І сьогодні в деяких сім’ях зберігаються його картини та ікони⁵. У 20-ті роки ХХ ст. ним була створена ікона Божої Матері Замилування (КН 17911, інв. №1-307)⁶. П.М. Ярмоленко, дотримуючись канонів, як художник вніс і своє бачення образу Богородиці Замилування (Рис.5). Оздоблення одягу святих має елементи народної вишивки: кривульки, бовтики, навіть зірка на плечі Богородиці у формі декоративної квітки. Ікона велика, вставлена в раму, нагадує картину, виконана з ніжністю, від неї йде спокій.

Рис.5. Ікона. Божа Мати Замилування.
Автор П. Ярмоленко.

Понад 600 ікон надійшли з міста Переяслава і сіл Переяславщини до іконописної колекції НІЕЗ “Переяслав”. Не виключено, що серед них є роботи майстрів, про які говориться в статті. Тому для більш повної та точної наукової атрибуції іконописні пам’ятки потребують додаткових досліджень.

Одним із величезних факторів, що вплинули на християнську іконографію, був вплив національних мистецьких традицій⁷. Отже, ця публікація дає можливість на прикладі авторських пам’яток народного іконопису другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. порівняти їх роботи з майстрами інших регіонів України та оцінити їх вклад в іконографію України.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Вмчч. – великомученики

інв. № - інвентарний номер

КН – Книга надходжень

НІЕЗ “П” - Національний історико-етнографічний заповідник “Переяслав”

ПХІМ – Переяслав-Хмельницький історичний музей
 Св. – святий або свята
 свв. – святі

- 1НІЕЗ “Переяслав” – Інвентарна книга № 3 (шифр ПХІМ, №). – 195 с.
 2НІЕЗ “Переяслав” – Інвентарна книга „Ікони – 1” (шифр – І). – 99 с.
 3Остронос Г. Переяславська іконописна майстерня другої половини ХІХ ст. / Г. Остронос // Переяславська земля і світ людини. – Київ-Переяслав-Хмельницький, В.Ф. “Пальміра”, 1998. – С. 266-268.
 4Панас Ярмоленко: портрет мого краю: / [автор вступної статті: Галина Щупак, керівник проекту: Лідія Лихач]. – К.: Родовід, 2006. – 104 с.
 5Тетеря С., Гладун Л. До питання про місце сакрального живопису в творчості художника з Переяславщини – Панаса Ярмоленка / С.Тетеря, Л.Гладун. Pereyaslavika: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника “Переяслав”. – К.: Міленіум, 2007. – Випуск 1. – С. 168-171.
 6НІЕЗ “Переяслав” – Інвентарна книга „Мистецтво – 1” (шифр - М). – 99 с.
 7Степовик Дмитро. Іконологія й іконографія / Дмитро Степовик. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – 320 с.

SUMMARY

Tetyana Bogush

AUTHOR RELICS OF SACRAL ART IN THE COLLECTION OF NATIONAL HISTORIC-ETHNOGRAPHICAL RESERVE “PEREYASLAV”

This publication is the continuation of the research of the iconic-painting collection materials from NHER “Pereyaslav”. Unknown author relics of sacral art of the XIX-XX centuries are suggested to be introduced into the scientific use.

Keywords: iconic-painting, sacral art

Христина Мазепа

МУЗЕЙНА ПЕДАГОГІКА МЕДИЧНОГО КОЛЕДЖУ

На основі історичних і архівних даних зроблено екскурс в історію розвитку народної медицини. Розкрито місце і роль її в житті українського народу і значення застосування в змінних умовах. Стаття знайомить з деякими науковими джерелами, які використовуються в науково-дослідній роботі студентів на базі музею народної медицини Львівського державного медичного коледжу ім. Андрея Крупинського.